

ЕТНОЛОГІЯ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЯ: СПІЛЬНІ ПРОБЛЕМНІ ПОЛЯ КУЛЬТУРО-ЦЕНТРИЧНОГО СВІТУ

Етнологія та культурологія в наш час стоять перед викликами, спричиненими швидкими змінами етнічної та етнокультурної картини світу. Глобалізаційні та міграційні процеси, становлення нових націй та поява нових держав вимагають пошуку відповідей на питання «що таке народ», «що таке етнос», «що таке етнічність», «що є етнічною культурою». І нинішня ситуація потребує пошуку визначень цих понять не лише на основі вже усталеної системи тлумачень, що визнані класичними, але й на основі тих реалій, що змушують віднаходити нові підходи.

Проблема буття етносів та теоретичні дослідження в галузі визначення їх складових набуває в наш час актуальності з багатьох причин. Перш за все, це посилення глобалізаційних процесів, також важливим чинником є загострення соціальних і міжетнічних конфліктів, що призводить до формування великих емігрантських потоків, наслідком чого є виникнення великих мігрантських анклавів. Очевидно, що належне осмислення складних сучасних соціокультурних явищ передбачає доконечність застосування як нових наукових підходів, так і докладної розробки таких понять, як етнос, етнічність, етнічна культура. Це актуалізується тим, що до цього часу відсутній узгоджений підхід щодо визначення змісту цих понять. У наш час етнологічна та культурологічна думка переносить акцент з поняття «етнос» на поняття «етнічність» та «культурна ідентичність», як на ключові терміни науки. Згідно з цим виникають питання щодо того – що таке етнос, етнічність, чи доцільним буде трактування поняття «етнос» через етнічні ознаки, як функціонує етнічна культура тощо.

Передовсім необхідно враховувати, що в сучасну добу відбуваються активні процеси трансформації світового культурного простору. В той же час етнокультурні цінності залишаються важливим інтелектуальним надбанням та резервом

відтворення загальнолюдських цінностей, культурних традицій різних народів, процесу націотворення. У свою чергу етнічне – це результат тривалого культурного досвіду, що формувався в конкретних історичних умовах життя етносу.

Зазвичай, етнос, етнічність, етнічна культура сприймаються як об'єкт етнологічних студій, але в останні десятиліття до цієї проблематики активно звертаються культурологи, політологи, соціологи, оскільки традиційні сфери наукових інтересів цих напрямів все частіше підходять до теми культуроцентричного світу. Фактично, саме на такому міждисциплінарному підґрунті нині формується новий напрям – етнокультурологія, покликаний комплексними методами досліджувати сучасний стан функціонування етносу та його культури. Це один із відносно молодих напрямів гуманітарного знання, що сформувався на перетині культурології та етнології і покликана досліджувати сутність та структуру етнічної культури, взаємозв'язки та взаємозалежність різних її компонентів; духовно-моральні цінності та ідеали народів, становлення та розвиток народної культурної традиції, проблеми національної культурної політики та міжнаціонального культурного співробітництва. Вона також допомагає поглибити уявлення про народну художню культуру, як невід'ємну складову етнічної культури. В наш час, коли в культурі відбуваються значні зміни на різних рівнях, етнокультурологія дає змогу на якісному та глибокому рівні дослідити ці процеси, а також зрозуміти – як це відображається на культурах конкретних народів.

В наш час виникає потреба в пошуку нових підходів до визначення ключових понять, що входять до понятійного апарату етнології, зокрема – понятійного апарату теорії етносу, як теоретичного напрямку етнологічної науки, яким користуються й інші напрями гуманітарного знання, зокрема – культурологія. Цьому є дуже важлива причина: попри аргументовану виваженість, визначення, що давалися у 1950–1970-ті рр., вже не завжди відповідають сучасним аспектам функціонування етносів, відповідно, вони вимагають певних уточнень і доповнень, які б могли охарактеризувати можливості функціонування етносу як цілісного організму в умовах свого роду постетнічного простору.

Питання щодо змісту понять «етнос», «етнічність», «етнічна культура» є важливим з багатьох причин. Передовсім, для

етнологів це ключові поняття теорії етносу, для культурологів – складові формування культуротворчого процесу, для етнопсихологів – частина культурного та етнічного «я», етнічного менталітету, для етнополітолога – спосіб самовизначення та самореалізації певної групи людей. Тож і підходи до визначення сутності цих понять будуть різнитися залежно від того, які методи та інструментарій буде задіяно, крім того, з часом можна спостерігати певні зміни у підходах до цих понять, що пов'язуються зі змінами в суспільних соціальних та культурних процесах. Тому визначення, що вважаються класичними в одні десятиліття, у наступні роки можуть переглядатися та доповнюватися. У першу чергу це стосується таких понять, як «етнос», «етнічність» та «етнічна культура», оскільки підходи до їх визначення у різних наукових напрямках мають свої особливості, хоча й базуються на спільному підґрунті.

У пострадянській науці зберігається практика довільного застосування поняття «етнічне» («етнічний»). Передусім даний прикметник виокремлює сферу «етнічного» з інших складових суспільного життя (політичного, економічного тощо). Поряд з цим, він вживається для означення певних елементів та рис етнічної підсистеми та її взаємозв'язку з іншими підсистемами, що знаходить прояв у таких похідних словосполученнях, як «етнічна спільнота», «етнічна ідентичність», «етнічна психологія», «етнічна культура».

«Етнічність», «етнічне» є вихідними і найбільш загальними поняттями етнології. Про значущість та поширеність у західній науці цих термінів свідчить хоча б випуск з 1974 р. у Нью-Йорку наукового журналу «Етнічність», поява під егідою ЮНЕСКО міжнародної енциклопедії та друкування в різних країнах численних словників і концептуальних видань під такою ж назвою тощо. В Україні, поряд із використанням їх англійських відповідників, має місце тенденція дуже широкого та узагальнюючого трактування цих понять.

На Заході термін «етнічність» найчастіше застосовується для характеристики етнічних меншин і діаспорних груп. Поряд із цим періодично лунають заяви про те, що етнічність є «комічною реальністю», «парадоксальною на практиці, невловимою в теорії». Щодо вчених пострадянських країн, то вони широко використовують її визначення, дане у вступній статті

здаваного журналу «Етнічність» (1974). Його суть зводиться до трактування етнічності як суміші спільних і тривких цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, що визначають природу певної етнічної суспільності, яка для продовження існування прагне зберегти свою ендогамність. Отже, поняття «етнічності» складає сукупність і нерозривну єдність обов'язкових специфічних ознак етносу. Відповідно, етнос та етнічність не можуть розглядатися окремо, оскільки ці явища надто тісно пов'язані одне з одним. Початки дискусії навколо етнічності співпали зі змінами в світовій ситуації – розпадом колоніальної системи, утворенням нових держав, загостренням міжетнічних стосунків у індустріально розвинених країнах. Проблеми етнічності обговорювалися в контексті моделей, що мали роз'яснювальний характер щодо різних теорій, в тому числі теорій соціальних змін, міжгрупових стосунків, дискримінації, етнічної ідентичності, асиміляції.

Однією з основних причин зростання інтересу до проблем етносу, етнічності та етнічної культури стало те, що етнічні відносини почали відігравати досить значну роль в суспільному житті багатьох держав і народів, тому ігнорувати їх було просто неможливо. Переконавання, що фактор етнічності буде поступово втрачати своє значення в житті людей внаслідок процесів модернізації, індустріалізації, демократизації, розвитку громадянського суспільства, було спростоване тими процесами, що відбувалися в постіндустріальному суспільстві. Подібна точка зору переважала й у вітчизняних гуманітарних науках, однак історична практика показала, що етнічність, а також пов'язані з нею різні форми етноцентризму і навіть націоналізму не тільки не втратили, але й значно посилили свою роль у сучасному соціальному, політичному і культурному житті. Надзвичайно гостро в даний час стоять етнічні проблеми у багатьох регіонах земної кулі, в тому числі і у пострадянському суспільстві. Однак, незважаючи на гостроту етнічних процесів і найпильнішу увагу до них представників різних наук, як у вітчизняній, так і в світовій етнології та культурології дотепер не склалося загальноприйнятого розуміння сутності етносу і етнічності.

До питання щодо сутності понять «етнос» та «етнічність» у радянській та пострадянській час звертались різні дослідники [6–11; 13–18]. Досліджувались питання походження, зміс-

тового наповнення цих явищ. Зокрема, однією із характерних рис вітчизняної етнологічної науки є те, що в ній завжди переважали теоретичні погляди на етнічні спільноти як на реально існуючі об'єкти, котрим притаманний, як і будь-яким біосоціокультурним системам, суворо послідовний поетапний розвиток: народження, функціонування, взаємодія, еволюція, смерть або трансформація. Власне, саме на цьому будувалися різні аспекти теорії етносу, розробленої радянськими етнологами у другій половині ХХ ст. Наведемо ті, що стали класичними.

Так, Ю. В. Бромлей розробив дуалістичну концепцію етносу, згідно з якою в етносі поєднуються, з одного боку, власне етнічні характеристики, такі, як мова, традиційно-побутова культура, обрядова діяльність, етнічна самосвідомість, а з іншого – ті характеристики, які розглядаються переважно як умова формування та існування власне етнічних елементів (природно-географічні, економіко-соціальні, державно-правові та інші). Згідно з цим будь-який етнос отримує дуалістичну (двоїсту) природу і розкривається в двох сенсах – вузькому і широкому: «етнос» та «етнікос».

У Л. Гумільова бачимо інший підхід до теорії етносу [16]. Основний акцент у змісті цієї теорії автор робить на ідеї, що етнос є фізичною реальністю, огорненою соціальною оболонкою. Він розглядає історію людства як послідовний ланцюг численних етногенезів, причиною яких є пасіонарні поштовхи – свого роду мікромутації, що викликають появу особливо енергійних і діяльних людей – пасіонаріїв, об'єднаних спільними цілями та інтересами. Витоки цих мутаційних процесів знаходяться в біосферних явищах Землі. Під час свого зростання і розвитку етнос проходить кілька стадій від молодості до глибокої старості і смерті, що обумовлене витратами енергії та пасіонарності.

М. М. Чебоксаров та С. О. Арутюнов розробили інформаційну теорію етносу [39]. Ця концепція базується на уявленні про те, що в будь-якому соціальному утворенні, яким є етнос, як і в суспільстві в цілому, стійко циркулюють інформаційні потоки, які мають генератори (джерела) і реципієнтів (тих, хто їх сприймає). Було висунуто припущення, що в межах стійких соціальних спільнот, особливо етносів, потоки повідомлень є інтенсивнішими та більш насиченими, ніж за їх межами.

Під поняттям «інформація» вбачалося будь-яке спілкування, культурна традиція народу, його творча спадщина. Етнос вбачався стабілізатором соціонормативної інформації та найбільш важливим елементом соціальної культури сучасного суспільства. Також було висунуто припущення, що в різних історичних типах етносів – від племені до нації – щільність інформаційних потоків різна і в міру подальшого історичного розвитку.

Марков Г. Є. та Піменов В. В. висунули теорію щодо системно-статичної (компонентної) природи етносу. Згідно з цією теорією етнос розглядається як така, що історично виникла і еволюціонує, складна самовідтворювана і саморегулююча соціальна система, що володіє багатоскладовою композицією (структурою). Структурними утвореннями вищого порядку є компоненти, які мають складну будову. Ці компоненти такі: розселення етносу; його відтворення як частини населення і властива йому демографічна структура; виробничо-економічна діяльність; система соціальних відносин та інститутів; мова; побут, звичаї, обряди; система особистісного контактування [26].

Відповідно, етнос було охарактеризовано як позасоціальну спільноту людей, яка володіє певним комплексом ознак. Приміром, А. П. Пономарьов визначає етнос як усталену спільність людей, що історично склалася на певній території і позначена спільністю мови, культури, побуту, психічного складу, єдністю етнічної самосвідомості, зафіксованої у самоназві, а також усвідомленням єдності родового походження і водночас несхожістю на інші етноси. Це органічна соціальна система з чітко вираженою структурою, в основі якої лежить система міжпоколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями. Етнос є відносно закритою соціальною системою, самодостатньою для свого розвитку і відтворення. Забезпечує це відтворення етнічна культура [28, с. 72].

На даний час етнос та етнічність розглядають крізь призму кількох теорій, які аналізують їх походження. Приміром, в соціобіології етнічність розглядається як всеохоплююча форма природного відбору та родинних зв'язків, що зберігають своє значення і в розвинених суспільствах. У цьому контексті деякі вчені висловлюють точку зору, що усвідомлення індивідом себе частиною групи закодовано генетично; воно є продуктом

ранньої людської еволюції, коли здатність індивіда пізнавати членів своєї сім'ї мала життєво важливе значення. Загалом, існує достатня кількість теорій, автори яких пропонували свої тлумачення і вирішення цієї проблеми. Серед них ключовими можна вважати такі: використання поняття етнічності в розумінні, синонімічному поняттям «етнічна група», «народ», «нація»; розуміння етнічності як «символічного» («емоційного») критерію для виокремлення певних груп у поліетнічній суспільній структурі; пошуку в етнічності комплексу (суміші) мінливих рис, які дозволяють вирізнити одну спільноту від іншої або ж її трактування як набору певних ознак, важливих для соціальної стратифікації суспільства; твердження, що етнічність є «міфом», тому вона не може розглядатися як рівноцінна сфера суспільного життя поряд з економікою, політикою; розуміння етнічності як всеохоплюючого типу ідеології, що прийде на зміну після занепаду всіх ідеологій, або ж як різновиду ідеології, що має змінити класову ідеологію; спроби ототожнити етнічність з різними формами націоналізму.

У пострадянській науці дедалі більше прихильників знаходять позиції, згідно з якими етнічність розуміється як етнічна ідентичність та етнічна ідеологія. При цьому вона представляється як широка сфера людської життєдіяльності, що охоплює мовно-культурні, морально-етичні та соціально-політичні процеси і явища. Зважаючи на це, побутує думка, що на основі етнічних рис, їхнього усвідомлення і теоретичного осмислення можна створити етнічну ідеологію.

На Заході термін «етнічність» найчастіше застосовується для характеристики етнічних меншин і діаспорних груп. У той же час нерідко висловлюється думка, що етнічність є «комічною реальністю», парадоксальною на практиці, невловимою в теорії. Щодо вчених пострадянських країн, то вони широко використовують її визначення, сутність якого зводиться до трактування етнічності як суміші спільних і тривких цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, що визначають природу певної етнічної суспільності, яка для продовження існування прагне зберегти свою ендогамність.

В цілому зараз можна виділити три основні теоретичні конструкції, що претендують на вирішення даної проблеми: примордіалізм, інструменталізм та конструктивізм.

Представники примордіалізму вважають етнічність вродженою властивістю людини, що є її безумовною апріорною закладеною від народження субстанцією. Згідно з цією позицією, усвідомлення своєї етнічності закладено об'єктивно в генетичному коді людини, що, насамперед, проявляється в її альтруїстичній поведінці всередині свого роду (етнічної групи) та протиставленні на цій основі «своїх» і «чужих». Тобто, етнічність, згідно з примордіалізмом, є постійною характеристикою людського життя і супроводжує людину від народження до смерті.

Як бачимо, примордіалізм виходить із того, що етнічна ідентифікація заснована на глибоких зв'язках з певною групою або культурою, а отже, і на існуванні реалій цієї ідентифікації, які можуть розглядатися або як переважно біологічні, або як культурно-історичні. На цей підхід достатньо сильно вплинув еволюціонізм з його інтересом до біологічних, генетичних і географічних чинників. У крайній формі цей підхід розглядає етнічність в категоріях соціальної біології як розширену форму родинного відбору та зв'язку, як початковий інстинктивний імпульс. Схожі побудови поширені і в російській літературі в рамках так званої теорії етносу, де соціальний біологізм разом з географічним детермінізмом служить основою вкрай вразливих конструкцій «життя і смерті етносів», їх «пасіонарності», «психоментальності комплексу» та інших (приміром, Л. Гумільов, С. Шірокогородов). Більш соціально орієнтованими є типологічні конструкції етносів, субетносів, метаєтносів, а теми екзогамії етносів як ознаки і умови їх існування або «компонентні» теорії етносу (приміром, Ю. В. Бромлей).

Культурний варіант примордіалізму розглядає етнічність передовсім як притаманні всім членам групи об'єктивні характеристики: територію, мову, економіку, расовий тип, релігію, світогляд і навіть психічний склад. Багато авторів вважають, що етнічна спільність має первинне значення як соціальний архетип, і її ігнорування з боку соціологів та політиків є помилковим. На основі «етнічних коренів» створюється ціла генеалогія сучасних націй. Головне, в чому солідарні всі примордіалісти, – те, що етнічність як емоційна прив'язаність є незмінним і фундаментальним аспектом «Я-образу» кожної людини.

Конструктивізм та інструменталізм можна визначити як соціокультурні підходи. Конструктивістський підхід стверджує, що політична і культурна самосвідомість є результатом людської діяльності. Усередині підходу виділяється кілька концепцій. З точки зору значної частини сучасних дослідників – прихильників конструктивістського підходу, етнічність – це форма соціальної організації (конструювання) культурних відмінностей, а етнічну ідентичність від інших форм соціальної ідентичності відрізняє перш за все уявлення про культурні цінності, які розділяють всі. Конструктивісти бачать в етнічності передовсім артефакт, який конституюється окремими індивідами або групами з метою консолідації людей для досягнення якихось певних результатів. Відповідно, етнічність постає як ситуативна і мотивована.

Таким чином, у внутрішніх і зовнішніх визначеннях етнічної групи (народу) присутні як об'єктивні, так і суб'єктивні критерії. Часто буває, що кровна спорідненість або інші об'єктивні критерії не грають вирішальної ролі. Етнічність передбачає наявність соціальних маркерів як визнаних засобів диференціації груп, що співіснують у більш широкому полі соціальної взаємодії. Ці розпізнавальні маркери утворюються на різній основі, включаючи фізичний вигляд, географічне походження, господарську спеціалізацію, релігію, мову і навіть такі характеристики, як одяг або їжа.

Усі підходи до розуміння етнічності не обов'язково є взаємовиключними. Інтеграція найбільш значущих аспектів в цілісну теорію етнічності найбільш перспективна на основі конструктивістського синтезу. Етнічність можливо розглядати в системі соціальних диспозицій і ситуативної залежності на різних рівнях і контекстуальних горизонтах: транснаціональному рівні світових культурних систем і діаспорних зв'язків, в рамках націй-держав з точки зору доктрини меншин «внутрішнього колоніалізму» або «структурного насильства», міжгруповому рівні в контексті теорії культурної кордону і внутрішньогруповому в рамках психологічних теорій реактивної, символічної і демонстративної етнічності і стигматизованих ідентичностей.

Представники конструктивізму вважають, що загалом є кілька ключових моментів, на які варто спиратися, говорячи про етнічність. Передовсім, етнічну ідентичність пропонується розглядати швидше як форму соціальної організації, ніж

як вираз певного культурного комплексу, а процес формування складу групи, визначення і збереження її кордонів має свідчити про те, що етнічні групи і їх характеристики є результатом історичних, економічних і політичних обставин і ситуативних впливів. Що стосується членства в етнічній групі, то воно є питанням свідомості (ідентифікації) і залежить від приписів. Тільки після того, як індивіди почнуть розділяти загальні уявлення про те, що є етнічна група (або ж виявляться укладені в рамки цих уявлень зовнішніми обставинами), вони стануть діяти на основі цих уявлень, а етнічність знайде організаційні та інституційні відмінності. Сутнісну значимість мають тільки ті культурні характеристики, які використовуються для позначення відмінностей і групових кордонів, а не уявлення фахівців про те, що більш характерно або «традиційно» для тієї чи іншої культурної спільності; культурні стандарти, що конструюються в цьому контексті, використовуються для оцінки і суджень про етнічну приналежність. Ключову роль в конструюванні етнічності відіграє політика етнічного підприємництва, тобто, мобілізація членів етнічної групи на колективні дії з боку лідерів, які переслідують політичні цілі, а не виражають культурну ідеологію групи або «волю народу».

Якщо конструктивісти до деякої міри визнають об'єктивний характер тих чи інших етнічних ознак, то інструменталісти найбільш послідовно заперечують об'єктивність етнічних систем. Для них етнічна і національна ідентичність – переважно продукт маніпулювання з боку еліт («етнічних підприємців»), наживаються символічний і політичний капітал на етнізації соціальних проблем, на акцентуванні і експлуатації міжгрупових відмінностей і протиріч, які формулюються виключно в етнічних термінах.

Треба відзначити, що всі ці підходи мають певні недоліки. Так, примордіалісти нездатні пояснити коливання значущості етнічності в часі (її різну інтенсивність), в той час як конструктивісти і інструменталісти – стійкість етнічності і збереження її протягом століть.

Говорячи про етнічні групи, ми говоримо про одні з найбільш стійких спільнот в історії людства, багато з яких пройшли через кілька історичних епох, через зміну релігійних уявлень, революції і соціальні потрясіння. Етнічні ідентифі-

кації виявилися такими стійкими перш за все тому, що являють собою ототожнення людини з реально існуючою і виключно стійкою спільністю. Крім того, слід зазначити, що самі етноси є достатньо стійкими міжпоколінними соціальними системами, відтак зміна окремих елементів цих систем не обов'язково тягне за собою втрату системних властивостей всього етносу. Тобто, поняття етнічності можна виводити через поняття групової ідентичності і етнічного стереотипу «ми» – «вони».

На відміну від соціальних ролей, статусів і престижу, етнічність набагато менше залежить від динаміки соціальних відносин та інститутів, як і від стану суспільства в цілому. У цьому контексті етнічність – найбільш константна категорія ідентичності. При цьому, судячи з усього, особистісна етнічна ідентичність не більш мінлива, ніж групова, оскільки соціальні інститути здатні до самовідтворення і мають велику інерцію. Для індивідуального учасника етнічної групи завжди легше прийняти діючі правила і «зберегти членство», ніж намагатися змінити їх або помінати ідентичність. Крім того, поява спільності і формування нею етносу зазвичай сприяють виникненню організацій і груп, які отримують вигоду від їх існування. Також після того, як розвиток групи пішов у певному напрямку, організаційні навички, звичаї та звички, інтелектуальні установки тримаються цієї ж траєкторії.

Тобто, можна висунути припущення, що існують різні історичні варіації етнічності. Вона може слабшати, коли значимість етнічної нерівності знижується в разі актуалізації ідеологічної, класової, професійної чи іншої солідарності, і зростати при загостренні міжетнічної боротьби за владу та інші політичні ресурси (вплив, привілеї, престиж) в ситуації соціальних змін, коли етнічна ідентичність, яка будується на фундаменті спільного походження, традицій і загальноприйнятої культурної символіки, стає єдиною константою, що протистоїть фрустрації і аномії (це, зокрема, пояснює настільки бурхливе протікання етнонаціональних процесів під час і після розпаду СРСР).

Етнічність не існує поза порівнянням і поза комунікацією, тільки в ході взаємодії однієї етнічної групи з іншою вона може проявити свою особливість, «індивідуальність». Вона передбачає обов'язкове порівняння свого «ми» з іншоетнічним

«вони». Судити про ступінь сформованості етнічної ідентичності можна перш за все з того, як людина / група сприймає власний і інші народи, який характер авто- і гетеростереотипів.

Крім того, в рамках кожної національної самосвідомості складається своя ієрархія «значущих інших» національно-етнічних груп. Іноді це може бути узагальнений образ групи цивілізаційно близьких національно-державних утворень.

Важливість, необхідність і стійкість не тільки етнічної, а й національної ідентифікації дослідники визначають наступними базовими психологічними потребами особистості: потребою в безпеці та захисті; потребою в приналежності до спільноти, групи; потребою в самобутності, унікальності свого «Я», впевненості в собі, незалежності від інших, бо існування людини як особистості означає абсолютну його несхожість. Ці базові потреби можуть вступати в протиріччя одне з одним, що пояснюється єдністю процесів ідентифікації й індивідуалізації. Але особистості необхідно задовольнити всі ці потреби і відповідно якось узгодити їх між собою. Процес узгодження, на думку науковців, полягає в тому, що людина, задовольняючи свої потреби в безпеці і приналежності до спільноти, свідомо ідентифікує себе з певною національною спільнотою і формує почуття «ми», а з іншого боку, задовольняючи потребу в самобутності, відокремлює свою спільноту від інших, визначає її специфічність і перевагу в порівнянні з іншими спільнотами і формує почуття «вони». Виходить, що сутність спільноти тримається на індивідуальності кожного її члена, а сутність особистості виникає з сутності співтовариства.

Як на індивідуально-особистісному, так і на груповому рівні етнічність виконує ряд важливих функцій. Для члена спільноти етнічність, задаючи певні інституційні норми, виступає регулятором соціальної поведінки. Сучасна людина, будучи носієм численних статусів, одночасно виконує цілий ряд соціальних ролей, входить до різних груп, не завжди пов'язаних між собою, при цьому кожна роль і кожна група висуває до неї свої власні нормативні вимоги, які часто не узгоджуються, а, навпаки, вступають у протиріччя. Етнічність же регулює міжособистісне і міжгрупове спілкування на основі традицій, звичаїв, загально визнаних цінностей, значущих для спільноти. Це визначає регулятивну функцію етнічності.

Етнічність відіграє роль своєрідного інформаційного фільтра, формуючи єдине символічне середовище. У сучасному суспільстві людина втягується до потужного потоку різноманітної і достатньо суперечливої інформації. Етнічність не тільки сприяє її упорядкуванню та систематизації, а й фільтрує її з позицій загальноприйнятих культурних цінностей та ідеалів. В цьому полягає її інформаційна функція. Етнічність сприяє також задоволенню потреби людини в психологічній стійкості і визначеності. Актуалізація етнічності є захисною реакцією на уніфікованість або нестабільність (радикальні зміни) оточуючого соціального середовища, які можуть привести до руйнування ціннісного світу людини. Вважається, що незмінність етнічного, традиційного на протигагу соціальної інновації, перешкоджає розвитку соціально-психологічної фрустрації і аномії. У цьому полягає захисна функція етнічності.

У деяких випадках етнічність здатна стати ефективним інструментом досягнення економічних, політичних та інших цілей. В умовах соціальної кризи або гострого міжгрупового конфлікту саме етнічність (вміло використовувана політичною елітою в маніпулятивних цілях) починає визначати соціальні очікування і політичні вимоги групи, тобто, стає інструментом політичної мобілізації. У такий спосіб проявляється мобілізаційна функція етнічності.

На стадії масової мобілізації етнічність мотивує свідомість і поведінку членів групи. У цьому випадку соціальна дійсність, політичні, економічні та інші цінності розглядаються етнічною групою в першу чергу крізь призму відповідності або невідповідності етнонаціональних інтересам, сама ж етнічність виступає критерієм оцінки соціальних і політичних змін. У цьому полягає мотиваційна функція етнічності.

Що стосується етнічної ідентифікації, то вона розглядається дослідниками як багаторівневе утворення. Першим рівнем є класифікація і власне ідентифікація, що стає підставою для формування опозиції «ми» – «вони». Другим рівнем стає «формування етнічних образів», інакше кажучи, приписування етнічним спільнотам певних характеристик. Третім рівнем є рівень етнічної ідеології, під якою розуміється усталений погляд на минуле, сьогодення і майбутнє своєї власної групи та ставлення до інших етнічних груп.

Виходячи з даних позицій, науковці формулюють певний комплекс характеристик щодо понять «етнічність» та «етнічна ідентичність». Перш за все, етнічні спільності, що виокремлюються на основі існуючих нині культурних відмінностей, є не лише соціальними конструктами, що актуалізуються в результаті цілеспрямованих зусиль з боку культурних і політичних еліт і створюваних ними інститутів (держави у першу чергу), а й продукт історичного розвитку. «Цементом», що скріплює ці спільності, є міф про спільне походження, ідентичність або уявлення про належність до групи, що розділяються всіма її членами, а також солідарність, яка формується на цьому підґрунті. Межі спільнот визначаються певними культурними характеристиками. Персональна та групова ідентичність має здатність до мінливості як в історико-хронологічному, так і в ситуативному плані.

Інтенсивність прояву етнічної/національної ідентичності етнічних/національних спільнот багато в чому визначається політичними елітами, їх цілями та стратегіями. З них ключову роль відводять наступним: організації відповідей на зовнішні виклики через декларацію самототожності, встановленню контролю над значущими ресурсами та політичними інститутами, забезпеченню соціального комфорту для «своєї» групи.

Щодо різних підходів до поняття «етнічність» добре висловились дослідниці С. Чешко: «Всі існуючі теорії є нездатними виявити етнічну “замість”. Перед дослідниками – явище, яке безумовно, існує, але незмінно зникає, незважаючи на різні методологічні хитрощі. Воно може з’явитися скрізь, впливати на будь-які сфери життя і діяльності людини, і в той час, його ніде немає» [36, с. 39]. Вона зауважує, що етнічність, безсумнівно, має ірраціональну природу, наука ж, оперуючи суто раціональними методами пізнання, обмежена в можливостях дослідження ірраціонального.

В цілому ж «етнічність» – це важливе явище соціальної історії, яке, як і культура, присутня в будь-якому суспільстві і відрізняється значною багатогранністю. Етнічність потрібно розглядати в єдності з економічною структурою суспільства, його політичним устроєм. На сьогоднішній день етнічність є одним із проявів суспільнолюдського потоку індивідуальної адаптації людини, для якої знання вихідних начал просто необхідно. Почуття приналежності до культури свого народу

є більш складним, аніж приналежність до своєї нації. Етнічність – це індивідуальна складова особистості. Тому знання своїх коренів для індивідуальної людини необхідне, для того щоб бути в системі координат. Даною системою координат виступає культура, тобто етнічність. Отже етнічність є культурним капіталом етносу, вона сигналізує про різницю індивідів однієї групи один від одного в умовах стандартизації життя і дефіциту природної культурної диференціації» [13, с. 162].

Говорити про сутність таких явищ, як етнос та етнічність, неможливо без звертання до теми етнічної культури, оскільки фактична реалізація ключових ознак етносу та форм і способів прояву етнічності реалізується саме через етнокультурні особливості, етнічно специфічні риси, притаманні кожному народу. Як уже зазначалось, кожен етнос являє собою замкнену цілісну систему, і її функціонування базується на багатьох чинниках. Зокрема, це складові частини етнічної культури, фактори, що творять етнос, як організм соціальний та біологічний, а також фактори, що відповідають за збереження свідомісної його сторони. Загалом, осмислення суспільного розвитку людини і цивілізації не може базуватися в наш час на концепції, в основу якої покладено розгортання лише одного принципу. І культурологія і етнологія приділяють значну увагу дослідженням культури етносу, її структури та складників, оскільки саме в цій площині лежить відповідь на питання про шляхи та напрямки розвитку людства. Першочергово це стосується культури, як одного із ключових факторів існування етносу в цілому. Культура є ключовим поняттям для етнології так само, як для культурології, оскільки через неї проявляється уся сутність етносу. Трансформаційні процеси, що відбуваються з етносом, зокрема, набуття ним національних ознак, пов'язані, насамперед, зі змінами в його культурі, в структурі якої з'являються нові цінності.

Традиційно під етнічною культурою розуміють успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу. Важливим є проникнення у внутрішню логіку етнокультурних процесів, оскільки саме там ховається справжній механізм їхнього функціонування й розвитку. Виявляється, що цей механізм спрямований на збереження етнічного ядра культури, навіть якщо для цього складаються несприятливі

умови. Основою, стабілізуючою етнос та його культуру, є система традицій, що являє собою свого роду колективну пам'ять, котра акумулює між поколіннями етнокультурну інформацію. Крім того, вона регулює не лише рівень інформації, необхідний для відтворення етносу, але й ступінь іноетнічних запозичень. До етнічної культури входить комплекс ідейно-моральних, естетичних цінностей, що реалізуються в процесі освоєння та творення особистістю, етносоціальною спільністю культурного потенціалу суспільства. Тому етнічна культура є одним із ключових об'єктів дослідження етнокультурології, оскільки містить всю інформацію про історію народу. В процесі історичного розвитку кожен народ створює власну однорідну систему культурних цінностей, які використовуються людьми для прояву своєї етнічної свідомості. Із цього постає не лише феномен етнічної культури, але також феномен етнічності, який тісно переплетений як з буттям етносу, так і з функціонуванням його культури.

Етнічна культура – достатньо складний комплекс різнопланових явищ, які об'єднуються у систему інформативних зв'язків, діахронної передачі інформації, відповідно – комунікативний аспект розвитку етнічної культури відповідає не лише за зв'язок між поколіннями, але й за збереження самої цілісності культури, як окремого явища. Відтак, процеси, що відбуваються в етнічній культурі на різних етапах існування етносу, є ключовими для розуміння етнічної історії, а ключовим в останньому випадку є система зв'язків та стереотипів, з яких вибудовується етнічна культура. Тобто, стадіальність людського буття співпадає зі стадіальністю розвитку культури етносу і саме остання в даному випадку є визначальною для розуміння багатьох соціокультурних процесів.

Інтерес до феномену культури визначається в наш час багатьма чинниками. Глобалізаційні процеси стрімко змінюють оточуючий світ, соціальні інститути, побутовий уклад. Звідси прагнення виявити потенціал культури, її внутрішні резерви, відшукати можливості її активізації. Розглядаючи культуру як засіб людської самореалізації, можна виявити нові невичерпні можливості, здатні чинити вплив на історичний процес, на саму людину. Ось чому в сучасній філософії проявилась особлива зацікавленість в культурі, як факторі соціального розвитку. Дослідники все частіше приходять до висновку,

що саме духовні риси, соціокультурні ознаки конкретного суспільства або навіть цілого регіону накладають свій відбиток на соціально-історичну динаміку. Багато теоретиків пов'язують долю світу з філософським осягненням культури в цілому або культури окремого народу.

У сучасних гуманітарних напрямках і передовсім в етнології та культурології поняття «культура» належить до групи фундаментальних. На загальному рівні воно означає таку форму життєдіяльності людей, яка, перш за все, фіксує відмінність біологічних, природних форм життя від діяльності людини згідно з її потребами, інтересами, уподобаннями і представлена продуктами матеріального та духовного виробництва, людськими взаєминами, ставленням людини до себе самої. Якісним виміром культури є своєрідність її історичних, національних форм, а також форм суспільної свідомості та діяльності індивідів, соціальних і етнічних груп у їх предметно-практичному та духовному опануванні об'єктивної дійсності. Важко назвати інше слово, яке б мало стільки смислових відтінків.

Відповідно, науковці говорять про «культурні риси», «культурні системи», «розвиток, розквіт та занепад культури». Аналогічні проблеми постають і перед дослідниками етносу та його культури. Зокрема, ми бачимо певну неузгодженість щодо наповнення змістом цього поняття. Це стосується, приміром, визначень того, чим є етнічна культура і чим вона відрізняється від культури етносу; що являє собою традиційна культура і яке місце в системі етнічної культури займає культурна традиція. Цим аспектам було присвячено достатню кількість праць як вітчизняних дослідників, так і західних, зокрема, виділенню окремих характеристик етносу та його культури, стадіальних аспектів розвитку культури етносу тощо.

Внутрішня структура культури настільки ж багатогранна, як і сама людська діяльність. Не існує такої області суспільного життя, котра не мала б своєї «культурної» сторони. Багатоманітність проявів культури передбачає розгляд її внутрішньої структури під різними кутами зору, в різних площинах. Особливо суттєвими постає макромасштабний підхід до будови культури, при якій у якості одного із найважливіших орієнтирів виступають основні способи її існування. Такий підхід дозволяє виділити три складові частини культури: 1) «інтеріорну» суспільну свідомість людей (як ідейно-теоретичного, так і

суспільно-психологічного рівнів); 2) прояв її в поведінці та діях; 3) «зматеріалізовані» результати діяльності (як матеріальної, так і духовної) [7, с. 47]. Методологічний підхід до аналізу внутрішньої будови культури робить акцент на специфіці, відмінності її окремих сфер одна від одної. Він може бути доповнений «функціональним» аналізом (виділенням технічних функцій культури). Етносеміотичний підхід до культури полягає у вивченні її знакових функцій. Крім того, в кожному етносі є свої відмінності між зовнішнім виразом, формою прояву того чи іншого елементу культури (знаком) та його внутрішнім змістом. При цьому нерідко лише зовнішній відкритий вияв даного елементу культури відрізняє один етнос від іншого, в той час, як по суті відмінність може бути невеликою або взагалі вона відсутня.

Існують різні версії щодо давності існування самого явища культури етносу, тому, скажімо, функціонально поняття «традиційна культура» та «етнічна культура» чітко не розділені і їхній зміст не сформульовано, вони не розмежовані стадіально і майже не розглядалися в комплексних дослідженнях. Приміром, часто визначення «етнічна культура» та «традиційна культура» використовують як синоніми, що невірно з позицій теорії. Зокрема, Е. Маркарян свого часу писав: «Відчувається недостатня розробленість в нашій літературі вихідних, вузлових питань теорії традиції, а тим самим і проблеми загального предмету культурно-історичного дослідження... Нам видається, що сьогодні є всі основи розуміти під традицією весь соціально обґрунтований досвід суспільства, що передається» [23, с. 179]. Тому комплекс характеристик, які перетворюють традиційну культуру та етнічну культуру на окремі підсистеми культури етносу, ще потребує детального уточнення.

Дослідження культури етносу, як соціокультурного та соціально-політичного фактора, фактично, не проводилось, хоча окремим її явищам та періодам розвитку присвячено достатню кількість праць. Різним стадіям розвитку етнічної культури присвячено нерівномірну кількість досліджень. Соціологія чітко розрізняє три типи суспільства: традиційне, або доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне. Відповідно до цього Б. С. Єрасов виділяє аналогічні типи культур [15, с. 86–111, 220–256]. В радянській літературі цьому відповідали докапіталістичній, капіталістичній та комуністичній

типи. М. Вебер також виділяє три типи культури, що у нього обумовлено трьома формами залежності індивіда, зокрема: 1. Раціональний тип (пов'язаний із пануванням формально-правового начала, формально-раціональною структурою економіки). 2. Традиційний тип (особиста залежність від хазяїна). 3. Харизматичний тип (особистої залежності немає, але є поклоніння та відданість особистості сильній та владній). Співвідношення понять «суспільство–культура–особистість» можна уявити як єдину систему, що розвивається, із взаємними функціональними зв'язками, кожна складова якої має власний простір і час, свій ритм функціонування та розвитку. В кожному елементі цієї системи існують атрибутивні властивості культури – установки, вірування, знання, оцінки та норми, є частини культури, що присутні лише в одній із цих підсистем, маючи власний культурний простір і час [27, с. 25].

Для виділення стадіальності етнокультурного та соціокультурного процесу етнологами та антропологами особливо часто залучаються поняття «традиційна культура» та «етнічна культура». Найчастіше їх вживають як тотожні або ж ставлять у синонімічний ряд, хоча це не зовсім відповідає сутності цих явищ. Етнічна культура забезпечує механізми існування етносу як відносно закритої соціальної системи, самодостатньої для свого розвитку і відтворення [7, с. 47], дає можливість отримати чітку уяву про роль окремих компонентів етносу в його функціонуванні як окремої цілісної системи.

Важливим аспектом постають досить різнопланові функції культури в системі етносу. До її технічних функцій відносять: 1) інструментальну (з нею в першу чергу пов'язана механічна техніка, що виступає переважно як специфічна система засобів спільного впливу людських індивідів на матеріальну сферу); 2) нормативну, пов'язану з «організаційною» технікою (соціонормативною культурою); 3) сигніфікативну, яка виражається в символічній (знаковій) техніці, як специфічній системі засобів, завдяки якій відбувається розумова та емоційна діяльність людини; 4) комунікативну, яка нерозривно зв'язана зі знаковою технікою, що забезпечує спілкування людей. До специфічних функцій культури етносу відносять забезпечення окремих видів соціальних потреб. Це естетична, пізнавальна, релігійна функції. Всі вони в тій чи іншій мірі пов'язані з технічними функціями культури [7, с. 51].

Окремо виділяють суто етнічні функції культури. Їх виконує сукупність етнодиференціюючих та етноінтегруючих властивостей культури. Ці останні тісним чином зв'язані з її рештою функцій, особливо це стосується сигніфікативної та комунікативної функцій культури. Сигніфікативній функції культури належить важлива роль як в об'єднанні представників одного етносу (етнічної інтеграції), так і в розмежуванні представників різних етносів (етнічної диференціації). При цьому першочергове значення має так звана відкрита культура. Що стосується комунікативної функції, то вона забезпечує характерні для кожного етносу інформаційні зв'язки в сфері культури, тобто передачу етнокультурної інформації [7, с. 52].

До статусу і функцій культури безпосередньо відноситься поняття «культурний простір», яке визначають по-різному. Зокрема, пропонується розглядати простір культури на мега-, макро- і мікрорівнях. Визначення культурного простору у нього немає, але із контексту зрозуміло, що той фізичний простір, який займає на мегарівні простір цивілізацій, на макрорівні – простір всередині цивілізацій, заснований на економічній взаємодії, на мікрорівні – це безпосередній обмін діяльністю. Ю. М. Лотман пропонує особливе поняття «семіосфери» для позначення особливого культурного простору, куди можна включити знакові системи, мову та інші засоби комунікації, що функціонують як всередині самої культури, так і для зв'язків з іншими культурними традиціями. Кожна семіосфера культури має власний ритм функціонування та розвитку [24].

Культура, як спосіб людського буття, функціонує у формі життєдіяльності спільнот. Оскільки культура є першоосною і вершиною людських діянь, умовою досягнень людства і водночас самими цими досягненнями, вона рівнозначна соціальності. Адже людина як соціальна істота існує лише в умовах культурного середовища. Водночас, не існує соціальності взагалі, всяка соціальність – це світ певного етносу внаслідок його етногенезу, залежного і від необхідних, і від випадкових чинників. Для різних етносів характерні різні, специфічні форми трудової діяльності, різні трудові методи та прийоми в усіх цих галузях господарства, різні форми організації відпочинку, різні методи виховання дітей. Етнічна відмінність засвідчує, що різні етноси володіють і характеризуються різними культурами. «Подібно тому, як етноси виступають спе-

цифічним вираженням соціального розвитку, розвиток суспільно-економічних формацій є водночас і розвитком культури. Тим самим, і той і інший об'єкти в залежності від поставлених задач можуть бути виражені і як процеси соціального, і як процеси культурного розвитку» [22, с. 7].

Якщо культуру розуміти як спосіб буття певного етносу, то носіями етнічності можуть бути або широкі маси народу (звичаї, обряди, фольклор, стереотипи поведінки тощо), або етнічна еліта (символи цього буття), або й ті й другі. Тобто, певна «частина» культури народу, як його життєвий досвід, існує у вигляді ustalених норм поведінки, традицій, звичаїв тощо. Передаючись із покоління в покоління, вони часто трансформуються, зазнають культурного впливу інших епох і навіть втрачають інколи свій первісний вигляд і значення. Проте саме ці елементи життя часто є тим етнознаком, який відрізняє один народ від іншого. Про цей пласт культури народу можна сказати, що це нерефлексована етнічність [28, с. 37]. Іншим етнознаком є такі символи буття народу, як його відношення до реального змісту життєвих подій, що конституюється в менталітет даного етносу. Сюди ж можна віднести і такий важливий аспект розвитку культури, як «традиція» та «спадковість». Часто ці поняття змішують, але насправді вони не тотожні. Сутність поступальної спадковості в розвитку світової культури полягає в нерозривній єдності успадкування, використання накопичених минулими поколіннями культурних цінностей на основі якісно нового стану культури [3, с. 4]. Спадковість має своїм механізмом лише системи та механізми передачі історико-культурного досвіду безвідносно до його змісту. Традиція – більш широке поняття, яке наряду із формами та характером динаміки культури мають на увазі і конкретні ознаки її проявів [17, с. 219].

В культурі етносу, як і в будь-якому явищі, можна виокремити її зміст, форму і носія, або суб'єкта. Це дає можливість визначити її як етнічно специфічну парадигму життєтворення, яка, акумулюючи в матеріальних та духовних цінностях, знакових системах певні знання, творчі здібності й уміння народу, виступає особливим, щодо інших, способом буття певного етносу. Культура, як спосіб буття певного народу, покладає себе, таким чином, як абсолютна цінність, яка не може бути редукована ні до яких складників; тільки вона може протистояти будь-яким руйнівним тенденціям суспільного розвитку.

З культурою етносу, її розвитком та функціонуванням можна пов'язати такий термін, як «культурний ареал», що відповідає геополітичному місцю, де певний народ-етнос виявив себе як унікальний перетворювач природного, технічного, соціального і духовного середовища. Власне, сам характер даного поняття може відповідати поняттю «етнічна ойкумена», або ж «етнічна батьківщина», коли мова йде про етногенетичні процеси або співіснування етносу та оточуючого середовища на позиціях протистояння.

Уявлення про етнос, що формується на рівні осмислення життєвого досвіду, базується на тому, що етнічну спільноту об'єднує символічна реальність, що є наслідком осмислення єдності її територіального, соціально-економічного та політичного буття, яке мало місце в її історії. Тобто, етнос об'єднує осмислена в категоріях культури її спільна історія. Тому й усвідомлення належності до такої історичної спільноти можливе лише через засвоєння відповідної культури. На цьому базується і формулювання поняття «етнічна міфологема». Через етнічну міфологема може виражатися етнічне, яка, по суті, виступає одним із факторів збереження етнічної свідомості на діахронному рівні та забезпечує самоідентифікаційну функцію етнічного. Етнічна міфологема або постійно відтворюється в життєдіяльності того чи іншого народу, або конструюється заново з виокремленням його існування з чужих суспільно-політичних практик. Це означає повернення до ідеалізованого образу власного «ми», який слугуватиме важливим чинником соціально-історичного поступу цього народу.

Етнічна міфологема базується, як правило, на головних атрибутах, за якими можна визначити етнічну спільноту. Це: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше визначальних елементів спільної культури; 5) зв'язок з конкретним рідним краєм; 6) почуття солідарності у значної частини населення. Характерним для цих атрибутів є їх глибокий суб'єктивний зміст. Будучи ідеальним утворенням, міфологема має матеріальну силу, бо реально впливає на життя людей, визначає їхні цінності та вчинки. Виступаючи для етносу вічним феноменом, етнічна міфологема є не лише бажаним, але й дійсним, тим, що супроводжує людину все її життя, входить у світ етнічного підсвідомого. Через це етнічну міфологема можна пов'язати

з архетипами, які виступають свого роду як певна світоглядна основа, на якій базується культуротворчість представника етносу. Тому міфологію можна розглядати як етносинтезуючий фактор культури у часі та просторі буття та становлення конкретного народу. В наш час це питання постає в новій актуальній площині через глобалізаційні тенденції та активні міграційні процеси, а також становлення нових націй.

Отже, дослідження, присвячені теоретичній проблемі функціонування етносу та його культури, виділяють окремі структуроутворюючі чинники, що впливають на характер складання і розвитку культури, виділяють в ній загально етнічні та локальні особливості, різнорівневі функції та способи функціонування. Зокрема, виділяються поняття, що відповідають стадіальним аспектам розвитку культури етносу, а також складники, що формують характер та специфічні риси культури народу на певних етапах етнічної історії. Це стосується також і наповнення поняття «етнічна культура», яку вважають безпосередньо пов'язаною з етносом та його свідомістю. Щодо традиції, то вона функціонує в межах культури етносу, як специфічний механізм збереження та міжпоколінної передачі інформації щодо різних аспектів етнічного досвіду та історії. Культура етносу, таким чином, постає в історичному плані явищем набагато масштабнішим, ніж лише «етнічна культура» або «традиційна культура» і включає в себе всі етапи розвитку етносу, в тому числі і окремі етапи розвитку його культури, до яких належать традиційна культура та етнічна культура.

Під етнічною культурою прийнято розуміти успадкований комплекс соціальної практики та системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу [25, с. 117]. Важливим є проникнення у внутрішню логіку етнокультурних процесів, оскільки саме там ховається справжній механізм їхнього функціонування й розвитку. Цей механізм спрямований на збереження етнічного ядра культури, навіть якщо для цього складаються несприятливі умови. Основою, що стабілізує етнос та його культуру, є система традицій, що являє собою свого роду колективну пам'ять, котра акумулює міжпоколінну етнокультурну інформацію. Крім того, вона регулює не лише рівень інформації, необхідний для відтворення етносу, але й ступінь іноетнічних запозичень. Етнічна культура також включає комплекс ідейно-моральних, естетичних

цінностей, що реалізуються в процесі освоєння та творення особистістю, етносоціальною спільністю культурного потенціалу суспільства.

Думку про умовно тотожність понять «етнічна культура» та «культура етносу» підтримують не всі дослідники. Так, С. Арутюнов пропонує розрізняти ці поняття. Під культурою етносу він пропонує розуміти всю сукупність культурного надбання, притаманну даному етносу в особі його окремих представників, локальних груп тощо, незалежно від того, чи мають різні елементи та структури цього надбання специфічне етнічне забарвлення, чи вони є етнічно нейтральними. Під етнічною культурою він пропонує розуміти сукупність лише тих культур, котрі володіють етнічною специфікою – котрі в очах представників даного етносу виконують етнодиференціюючу функцію в рамках опозиції «ми» – «не ми», «наше» – «не наше». Тим самим вони одночасно виконують етноінтегруючу функцію, сприяють усвідомленню своєї єдності різними, часто дисперсно розкиданими частинами даного етносу [2, с. 31–32].

Найбільш «етнічний» (етнографічний) шар культури у вузькому розумінні слова визначається двома основними параметрами: надіндивідуальністю (колективністю, масивністю) та стійкістю (традиційністю, повторюваністю) [7, с. 71]. Стійку надіндивідуальну культуру часто мають на увазі, говорячи про «народну» культуру. Але цей термін неоднозначний, оскільки слово «народ» має не лише етнічний, але й соціальний зміст. Тому поняття «народна» культура зазвичай вживається не лише в значенні «загальноетнічної», а й як «простонародна», переважно «селянська» культура [7, с. 71]. На думку Ю. Бромлея, поняттю «народна» культура краще відповідає термін «безписьмова» культура, оскільки він акцентує увагу на усно-зоровій традиції. А. Першиць вважає, що саме традиційно-побутовий шар культури етносу виконує етнічні функції культури – етнодиференціюючу та етноінтегруючу [24, с. 54].

Кодом етнічної культури є етнічні стереотипи. Етнічне кодування характерне не тільки для традиційної, але й для сучасної культури, хоча нині воно вже не так чітко виражене. Це пов'язане з ускладненням нашого соціального буття, яке відповідно ускладнює й систему кодування: вона дедалі більше заховається у глибинні сфери – психіки, національного характеру, духовної культури. Збереження етнокультурних тра-

дицій, і зокрема системи етнічних стереотипів, має непересічне значення, бо від цього залежить не лише доля етнічної культури, але й цілісність етносу, стабільність суспільства, а у деяких випадках навіть держави.

Однією з важливих складових етнічної культури є етнічна традиція, що формується у період молодості етносу, коли він активно виробляє навички пристосування до навколишнього середовища, і може бути віднесена до періоду традиційного суспільства. Її визначають як певну сукупність стандартів поведінки, що передаються через механізм умовного рефлексу, сигнальної спадковості. Тобто, це ієрархія стереотипів і правил поведінки, культурних канонів, політичних та господарських форм, світоглядних настанов, характерних для даного етносу, яка, по суті, визначає своєрідність кожного етносу, його місце серед інших народів. Етнічна традиція може бути порушена, коли спостерігається негативний етнічний контакт. За нормального розвитку етносу етнічна традиція, досягнувши найбільшого розквіту і своєрідності, поступово спрощується і синхронно зникає разом із занепадом і зникненням самого етносу. Однак багато її елементів може переходити до інших, молодих етносів, які активно їх засвоюють і перероблюють [13, с. 45].

Культура етносу перш за все виконує етнічні функції, тобто служить відокремленню даного етносу від інших шляхом протиставлення «наше» – «не наше» і згуртуванню на цій основі членів етносу. Етнічна культура є сукупністю елементів і форм культури, які найбільшою мірою виконують етнічні функції – етнідиференціюючу та етноінтегруючу. Це, передусім, традиційно-побутова культура – успадковані від минулого найбільш стійкі елементи, своєрідний каркас національної культури.

Важливим є те, що етнічну культуру становлять не ті елементи, що можуть бути визнані як унікальні та неповторні, більшість із них в тій чи іншій мірі також поширені серед сусідніх народів або ж взагалі притаманні культурам більшості народів світу. Унікальність та неповторність етнічної культури кожного народу обумовлюється специфічним тільки для неї поєднанням загалом неспецифічних або мало специфічних елементів і форм. Етнічні культури – основна форма локальної багатоманітності культури людства, що є одним з виявів надлишковості культури – надзвичайно важливої з точки зору процесів соціальної самоорганізації суспільства її властивості. Вона вияв-

ляється в особливостях соціальних інститутів, ідей, цінностей, притаманних етнічним культурам, і є однією з руйнівних сил історії, фактором безперервно оновлюваного синтезу. Для ефективного виконання своїх функцій культура повинна завжди в тій чи іншій мірі мати надлишковий характер. У той же час відносна, а часто й абсолютна вага етноспецифічних елементів у культурі сучасних урбанізованих націй неухильно зменшується. Швидше цей процес відбувається у сфері матеріальної культури, що обумовлює переміщення етнічної специфіки дедалі більше в сферу духовної культури і психології [13, с. 87].

Тобто, етнічна культура можна визначити як складний комплекс процесів та зв'язків, що забезпечують існування етносу в просторі й часі, його розвиток і стабільність, як окремого організму. Вона чітко структурована і кожний її елемент відповідає за окрему ділянку інформації в системі етносу. Етнічна культура розвивається разом із своїм носієм і має різні рівні функціонування, зокрема, так званий «традиційно-побутовий» шар етнічної культури, який ще визначають як «етнічна культура у вузькому розумінні», є носієм етнічних ознак культури даного народу. Саме з ним іноді пов'язують визначення «традиційна культура», яке ґрунтується на понятті «традиція» у розумінні її як успадкованого від минулого етносу комплексу і норм і звичаїв, що регулюють життя суспільства. Сама ж етнічна культура, як система зв'язків та способів передачі інформації, функціонує у збалансованому режимі, де за відтворюючі, етноінтегруючі та етноадаптуючі її функції відповідають регулятивні механізми, які включають систему етнічних стереотипів, ментальність та діахронні зв'язки в суспільстві. Це окремий етап розвитку культури етносу, коли етногенетичні процеси вже завершилися і етнос функціонує як сталий організм із розвиненою системою засобів саморегуляції та чітко сформованими засобами власного життєзабезпечення.

Звернемось до поняття «традиція». Його нерідко залучають для того, аби характеризувати ті явища, що відповідають архаїчним елементам в культурі етносу. Визначають його порізному. Приміром, традицією називають «механізм відтворення соціальних інститутів та норм, при якому підтримування останніх обґрунтовується, узаконюється самим фактом їхнього існування» [19, с. 253]. Інше визначення традиції – «елементи соціальної та культурної спадщини, що передаються від поко-

ління до покоління і зберігаються в певних класах та соціальних групах протягом тривалого часу. У якості традиції виступають певні суспільні установки, норми поведінки, цінності, звичаї, обряди тощо» [31, с. 692]. Тобто, традиція сприймається як невід’ємна частина культури, орієнтована на певні її структури. На цьому може базуватися і термін «традиційна культура», який вперше ввів у 1942 р. Р. Редшильд, визначивши її як конкретну і самопідтримуючу систему взаємозв’язаних норм [27, с. 42]. Іншу важливу ознаку традиційної культури запропонував Е. Дюркгейм: роль індивіда в цьому типі культури (індивід – це річ, якою порядкує суспільство): повне підкорення індивіда етносом, або, за Л. Гумільовим, «етнічна домінанта» – «будь таким, як усі» [16, с. 42].

Для традицій важливим є культурний простір, який являється часом їхнього існування. Доки існують традиції, культура продовжує існувати, навіть в тому випадку, коли етнос, що породив цю культуру, припинив власне існування. Приміром, із загибеллю Візантії культурні традиції її етносу перейшли до Західної Європи та Русі. Відповідно, ритм розвитку – це не лише перетворення, порушення канонів-традицій, але й збереження, збирання всіх унікальних явищ, зокрема, художньої культури, в єдиний «простір культури».

Культура етносу, як бачимо, явище складне і неоднозначне. Воно включає в себе весь об’єм культурного надбання певного етносу, без врахування етнічного забарвлення окремих її локальних елементів. Вона складається із багатьох чинників, кожен з яких відповідає за певні функції культури в етносі та за функціонування етносу в цілому. Основою для функціонування і розвитку культури є спосіб передачі інформації та комунікативні властивості даної культури. Сюди також належать етнічні стереотипи, що виступають механізмом регуляції всіх інформаційних потоків, що спрямовані як всередину культурного організму етносу, так і назовні.

Як окремий стадіальний етап розвитку культури етносу можна зазначити традиційну культуру, яка відповідає в хронологічному плані добі первісності та раннім етапам цивілізаційних процесів. В даному випадку мова йде про своєрідну модель суспільства та його культурного розвитку, коли домінанта стереотипів поведінки, орієнтація на колективну свідомість та підкорення власного «я» колективному «ми» визнача-

ли спосіб складання та функціонування на синхронному та діяхронному рівнях специфічного комплексу культурних явищ. Кожен член суспільства жив за принципом «будь таким, яким ти маєш бути», відповідальність була колективною.

Етнічна культура в даному випадку постає набагато стійкішою до зовнішніх впливів, із розвинутою системою саморегуляції. Розвинена самоідентифікація різних рівнів сприяє тому, що організм етнічної культури набагато гнучкіший і здатний адаптувати до власних потреб запозичену культурну інформацію, відбираючи потрібне. Етноінтегруюча та етнодиференціююча функції етнічної культури забезпечують її здатність до виживання та саморозвитку протягом тривалого часу. Система міжпоколінної передачі інформації (діяхронні зв'язки) забезпечує збереження етнокультурного надбання народу та його функціонування.

Підсумовуючи, ще раз зазначимо, що сучасність ставить перед науковцями низку питань, що потребують поєднання методів та зусиль представників етнології та культурології, оскільки нові етнокультурні реалії не вкладаються в наукові схеми та комплекси підходів, сформульовані у ХХ ст.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європе. Москва : РГГУ, 2000. 366 с.
2. Арутюнов С. А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. Москва : Наука, 1989. 246 с.
3. Арутюнов С. А. Инновации в культуре этноса и их социально-экономическая обусловленность // Этнографические исследования развития культуры : сб. ст. Москва : Наука, 1986. С. 31–49.
4. Баллер Э. Преемственность в развитии культуры. Москва : Наука, 1969. 294 с.
5. Благой Д. О традиции и традиционности // Традиция в истории культуры. Москва : Наука, 1980. С. 22–39.
6. Братасюк М. Г. Етнонаціональне відчуження як філософська проблема (історико-філософський аспект) : автореф. дис. д-ра філос. наук : 09.00.03 / Дніпропетровський ун-т. Тернопіль, 1995. 35 с.
7. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. Москва : Наука, 1983. 412 с.
8. Бромлей Ю. В. Современные проблемы этнографии. Москва : Наука, 1981. 390 с.

9. Бромлей Ю. В. Этнос и этнография. Москва : Наука, 1973. 281 с.
10. Бромлей Ю. В. Мировая культура: традиции и современность. Москва : Наука, 1991. 344 с.
11. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. Москва : Наука, 1987. 333 с.
12. Вебер М. Избранные сочинения. Москва : Наука, 1990. 804 с.
13. Вязова Р. В. Від етносу до етнічності // Гуманітарний вісник ЗДА. Вип. 26. Запоріжжя, 2006. С. 158–164.
14. Горлова В. М. Українська національна ідентичність: компаративний аналіз націоналістичних дискурсів : автореф. дис. канд. філос. наук : 09.00.03 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2005. 21 с.
15. Гріценко І. П. Етнокультурний стереотип як феномен культури : автореф. дис. канд. філософ. наук : 09.00.03 / Таврійський національний ун-т ім. Вернадського. Сімферополь, 2004. 20 с.
16. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. Ленинград : Наука, 1990. – 278 с.
17. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1989. 495 с.
18. Гуревич П. С. Культурология : учебное пособие. Москва : Знание, 1996. 287 с.
19. Додонов Р. О. Соціально-філософський аналіз процесу формування та функціонування етноментальності : автореф. дис. д-ра філос. наук : 09.00.03 / Інститут філософії НАН України. Київ, 1999. 36 с.
20. Заринов И. Ю. Время искать общий язык (проблемы интеграции и концепций) // Этнографическое обозрение. 2000. № 2. С. 5–10.
21. Ерасов Б. С. Цивилизации: Универсалии и самобытность. Москва : Наука, 2002. 523 с.
22. Картунов О. В. Вступ до етнополітології : наук.-навч. посібник. Київ : Ін-т економіки, управління та госп. права, 1999. 300 с.
23. Крисаченко В. С., Мостяев О. І. Україна: природа і люди. Київ : НІСД, 2002. 623 с.
24. Лотман Ю. М., Успенский Б. А. О семиотическом механизме культуры // Ученые записки Тартуского гос. университета. Вып. 284 : Труды по знаковым системам. Тарту, 1971. С. 144–166.
25. Маркарян Э. С. Очерки теории культуры. Ереван : Издательство АН Арм. ССР, 1969. 228 с.
26. Марков Г. Е., Пименов В. В. и др. Этнология : учебник для высших учебных заведений. Москва : Наука, 1994. 383 с.

27. Палій Г. О. Становлення єдиної національної ідентичності в контексті реалізації національних інтересів України : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.05 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького.
28. Першиц А. И. Возможен ли формационный подход к социальным ценностям этнической культуры? // Этнографические исследования развития культуры. Москва : Наука, 1985. С. 50–63.
29. Пономарьов А. П. Українська етнографія : курс лекцій. Київ : Либідь, 1994. 317 с.
30. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України : курс лекцій. Київ : Либідь, 1996. 271 с.
31. Сподарева Н. И. Традиционные культуры: виды и пути развития. Київ : Магістр-S, 1997. 143 с.
32. Степико М. Т. Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи. Київ : Знання, 1998. 250 с.
33. Рыбаков С. Е. Этничность и этнос // Этнографическое обозрение. 2003. № 3. С. 24–25.
34. Тишков В. А. Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии. Москва : Наука, 2003. 544 с.
35. Тишков В. А. Этнология и политика. Научная публицистика. Москва : Наука, 2001. 240 с.
36. Тишков В. А. От этноса к этничности и после // Этнографическое обозрение. 2016. № 5. С. 5–22
37. Чешко С. В. Человек и этничность // Этнографическое обозрение. 1994. № 6. С. 25–26.
38. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры. Москва, 1985. С. 29–30.
39. Чебоксаров Н. Н., Арутюнов С. А. Передача информации как механизм существования этносоциальных и биологических групп человечества // Расы и народы. Вып. 2. Москва : Наука, 1972. С. 209–252.